

УДК 598.2

КАРПАТСЬКИЙ ДІАЛЕКТ ПІСНІ ЗЯБЛИКА *FRINGILLA COELEBS* L.

Є. Д. Яблонівська-Грищенко, В. М. Грищенко

Карпатський діалект пісні зяблика *Fringilla coelebs* L. – Є. Д. Яблонівська-Грищенко, В. М. Грищенко. – Дослідження мінливості пісні зяблика проводилися на території України протягом 2002-2007 рр. Виявлені 3 пісенних діалекти: лівобережний, правобережний та карпатський. Всього в регіоні Українських Карпат зареєстровано 53 типи пісень. Карпатський діалект чітко відокремлений від рівнинних, зона змішування майже не виражена. Він має ознаки архаїчності – короткі пісні з простою структурою і малою кількістю фраз, а також своєрідні гармонікові елементи у розчерку. Така архаїчність цілого діалекту може свідчити на користь довготривалого існування територіальних пісенних комплексів.

Ключові слова: зяблик, *Fringilla coelebs*, пісня, мінливість, діалект.

Адреса: Канівський природний заповідник, м. Канів, Черкаська обл., 19000. E-mail: aetos@narod.ru

The Carpathian dialect in Chaffinch *Fringilla coelebs* L. song. – E. D. Yablonovska-Grishchenko, V. N. Grishchenko. – The study of song variability in Chaffinch has been carried out in Ukraine during 2002-2007. Three song dialects have been revealed: left-bank, right-bank and Carpathian ones. On the whole in the Ukrainian Carpathians 53 song types have been recorded. The Carpathian dialect is clearly distinguished from those of plain areas, the contact area being hardly pronounced. The dialect concerned has some features of archaism. Songs are short and have the simple structure with harmonics in the end element ("flourish"). Such an archaism in the dialect can be an evidence of long-term existence of territorial song complexes.

Key words: Chaffinch, *Fringilla coelebs*, song, variability, dialect.

Address: Kaniv Nature Reserve, Kaniv, 19000, Ukraine. E-mail: aetos@narod.ru

Вступ

Зяблик *Fringilla coelebs* L., номінативний підвид якого *F. c. coelebs* L. поширений на всій території України крім Криму, є зручним модельним видом для вивчення мінливості пісні. Він широко розповсюджений, домінує у населенні птахів будь-якого лісу. Його пісні не є безперервними, відокремлені одна від одної, чітко структуровані й недовгі, репертуар кожного птаха незначний, від 1 до 5, зрідка до 7 типів пісень [4, 10].

Ми досліджували просторову мінливість пісні зяблика на території Лісової та Лісостепової зон України та регіону Українських Карпат у гніздові періоди 2002-2007 рр. Усього записано 16790 пісень 2209 особин у 45 точках. Описано понад 180 типів пісні за розробленою нами методикою [11]. За ступенем поширення ці типи поділяються на 5 категорій: універсальні – виявлені у більшості діалектів на значній частині досліджуваної території; діалектні – у більшості точок діалекту, вони становлять ядро діалекту; регіональні – у кількох близько розташованих точках у межах одного діалекту або у зонах змішування двох діалектів; локальні – лише в одній точці, але у достатньо великій кількості особин; унікальні типи

зустрічаються тільки в одиничних особин. Дві останні категорії Л. Ф. Баптіста [9] називає винятковими – exceptional types. До діалектоутворюючих ми зараховуємо комплекс діалектних і універсальних типів, що притаманний певному діалекту. За типами пісень цих двох категорій ми і описували діалекти.

У науковій літературі спостерігається велика різноманітність трактовки терміну "діалект". Під діалектом ми розуміємо сталу сукупність типів пісень, характерну для значних територій, яка відрізняється від інших сукупностей, притаманних іншим територіям. У результаті досліджень виявлено 3 діалекти: правобережний, лівобережний та карпатський [6]. Правобережний та лівобережний діалекти мають по 2 субдіалекти – північний і південний. Між діалектами та субдіалектами існують більш чи менш широкі зони змішування (рис. 1). Межі діалектів і субдіалектів значною мірою співпадають з зоогеографічним районуванням України [5].

Мета цієї роботи – детальніше описати карпатський діалект, який є досить своєрідним і суттєво відрізняється від рівнинних.

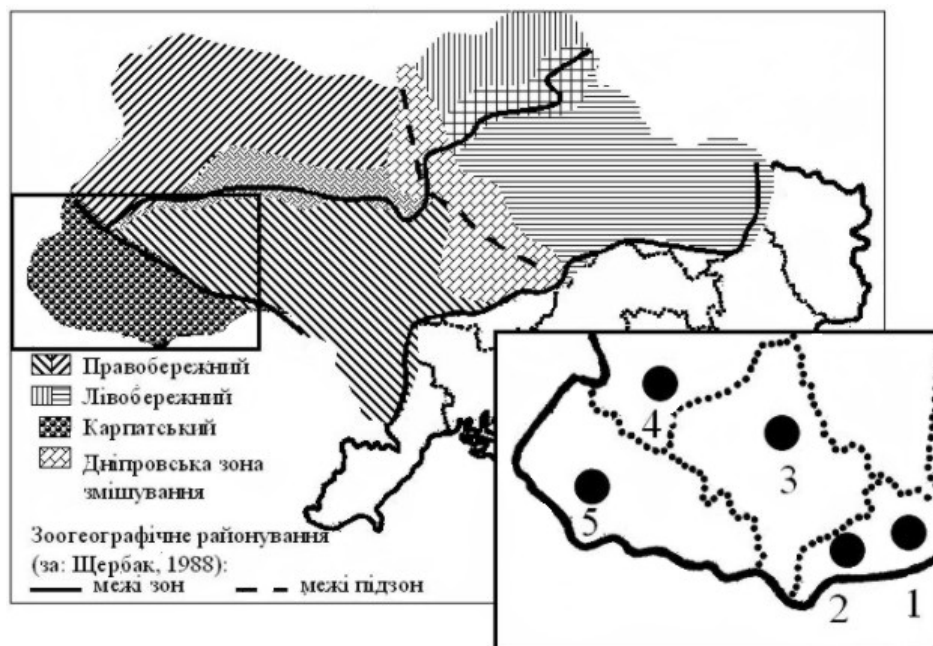

Рис. 1. Карта діалектів пісні зяблика і регіон досліджень

Fig. 1. The map of Chaffinch song dialects in Ukraine and the region of study

1 – м. Чернівці, 2 – с. Долішній Шепіт, перевал Шурдин, 3 – с. Ценжів, 4 – м. Сколе та околиці, 5 – околиці м. Мукачеве

1 – Chernivtsi, 2 – Dolishniy Shepit village and Shurdyn pass, 3 – Tsenzhiiv village, 4 – Skole, 5 – Mukacheve

Матеріал і методика

У регіоні Українських Карпат дослідження проведені: в м. Чернівці та околицях, поблизу від с. Долішній Шепіт та біля перевалу Шурдин 7-11.06.2005 р. (Чернівецька обл.); у м. Сколе та його околицях 18-19.06.2006 (Львівська обл.); біля м. Мукачеве 20.06.2006 (Закарпатська обл.); біля с. Ценжів неподалік від м. Івано-Франківськ 21.06.2006 р. Всього було записано 1658 пісень 280 птахів (табл. 1). Запис проводився на цифрову

відеокамеру Sony TRV 550 E з виносним мікрофоном. Дані переносили на комп'ютер за допомогою програми Studio DV 1.0. Звукові файли зберігали у Wave-форматі, ніяких засобів компресії та очищення звуку не застосовували. Для їх обробки та отримання сонограм використовували програми Sonic Foundry Sound Forge 5.0 та Syrinx 2.5.

Таблиця 1. Кількість записаних пісень та особин у точках запису

Table 1. Number of songs and individual recorded in study area

№	Точка запису / Point in study area	Пісень / Songs	Особин / Individuals
1	м. Чернівці та околиці	516	93
2	с. Долішній Шепіт і перевал Шурдин	341	52
3	с. Ценжів	259	43
4	м. Сколе та околиці	303	49
5	околиці м. Мукачеве	239	43
	Всього:	1658	280

* Нумерація відповідає наведеній на рис. 1 / Numeration as in Fig. 1.

Порівняння територіальних комплексів пісень проводили за їх типами з використанням індекса Чекановського-С'єренсена [2] та кластерного аналізу (програма STATISTICA 5.1).

Під типом пісні ми розуміємо чітко окреслену, сталу послідовність звуків, що їх видає птах, об'єднаних у фрази (терміни "фраза" і "елемент" ("нота") визначені за В. Д. Ільчовим [1]), послі-

довність яких є незмінною у кожній окремій пісні. Ця послідовність досить стабільна, змінюватися можуть лише окремі фрази (у такому випадку виділяються підтипи пісні), і то звуки їх при зміні заміщуються переважно на близькі за звучанням. Кількість елементів у фразі може змінюватись як у різних птахів, так і в одного й того ж, але загальна послідовність фраз є незмінною. Елементи і

типи пісні виділялися напівкількісним методом [11]. Для зручності опрацювання результатів назви типів наводилося у вигляді формул пісні, тобто перерахунком літерно-цифрових позначень усіх елементів пісні, по 1 позначенню для кожної

фрази. В аналіз типів пісень не включався кінцевий елемент «kit». Порівняння проводилося за повним описом кожного типу пісні. Типова структура і формула пісні зяблика наведені на рис. 2.

Рис. 2. Типова структура і формула пісні зяблика
Fig. 2. Typical structure of a song of Chaffinch and its formula

Результати та обговорення

Всього у регіоні Українських Карпат виявлено 53 типи пісень зяблика, з яких 8 – діалектні та 3 – універсальні. З регіональних у західній частині знайдено 9, у східній – 8 типів. Унікальних і локальних типів – 25.

Карпатський діалект просторово чітко відокремлений від інших діалектів. Його розповсюдження в Україні обмежується суто регіоном Карпат, не виходить за межі Карпатського зоогеографічного округу [5]. Знахідки птахів з піснями,

що належать до цього діалекту, на інших територіях одиничні, вони відмічені у 5 точках на Правобережжі України (табл. 2).

Карпатський діалект має суттєві відмінності від рівнинних. Коефіцієнт подібності між карпатським і правобережним діалектом за комплексами діалектоутворюючих типів пісень становить 0,14, між карпатським і лівобережним – 0,08, у той час, як між рівнинними діалектами – 0,30.

Таблиця 2. Знахідки пісень карпатського діалекту на інших територіях
Table 2. The records of Chaffinch songs with Carpathian dialect in other areas

Тип пісні Song type	Територія карпатського діалекту / Carpathian dialect area	Львів / Lviv	Сарни / Sarny	Козятин / Kozyatyn	Хмельницький / Khmelnytsky	Шацьк / Shatsk
I1b I2b i1b L2a N2B B2B2	5	1				2
I2b K2b m1c M1c N1B	4			2		
J3a1 L1d B3B H3B	14	5	3			
N2d I1c j2c I3d N3C B2B	2			1	1	

Цей діалект найсвоєрідніший на досліджуваній території. Він має значну кількість специфічних, можливо архаїчних, рис, і дуже специфічний комплекс типів пісень. Так, у ньому найменший комплекс діалектоутворюючих типів – 8 діалектних і 3 універсальних. Кількість строф у діалектних типах становить 4-6, в середньому $4,8 \pm 0,3$ ($n = 8$) (для правобережного – $6,4 \pm 0,3$ ($n=12$), для лівобережного – $5,8 \pm 0,2$ ($n=9$)). Відмінності між карпатським та правобережним і лівобережним діалектами статистично достовірні (відповідно, $p < 0,001$ і $p < 0,01$). На території України лише в Карпатах знайдено найкоротші – 3-строфні пісні. Так, наприклад, у м. Чернівці 26,1 % пісень складаються з 4 строф, 4,3 % – з 3, у той час, як у Киє-

ві не знайдено жодного типу, що мав би менше 5 строф, тобто структура пісні простіша у Чернівцях, ніж у Києві [8]. Лише 3 діалектні типи мають вставкові елементи. 6 діалектних типів не мають передрозчерку. Всі діалектні типи мають розчерки-гармоніки. Взагалі, кількість типів, що мають у своєму складі ці елементи, у відношенні до загальної кількості типів у діалекті, у Карпатах набагато більша, ніж в інших дослідних районах. Такі суттєві відмінності в пісні карпатського і рівнинних діалектів, а також помітна збідненість набору типів у цьому діалекті можуть підтверджувати думку Г. М. Сімкіна [3] про те, що в районі Карпат знаходяться архаїчніші популяції зяблика з примітивнішою піснею.

Така архаїчність цілого діалекту може свідчити на користь стабільності територіальних комплексів пісень птахів протягом тривалого часу [7].

Цікавою рисою карпатського діалекту є значна кількість елементів-гармонік у піснях, особливо серед розчерків. Хоча загальна кількість найменш гармонікових елементів, знайдених у карпатському діалекті, трохи менша, ніж у правобережному, відсоток типів пісень, у яких використовуються такі елементи, більше, ніж удвічі перевищує такий для рівнинних діалектів. Як уже було відмічено вище, особливістю карпатського діалекту і є переважання типів з гармоніковими елементами у розчерку. Повністю відсутні вони серед вставкових елементів, кількість яких у карпатському діалекті невелика (і всі вони належать до свистових елементів). Гармонікові елементи, особливо у розчерку, є досить чіткими маркерами деяких діалектів.

Подяки

Висловлюємо нашу щирю вдячність І. В. Скільському, В. Ф. Череватову та співробітникам НПП "Сколівські Бескиди" за допомогу в проведенні досліджень на території Чернівецької та Львівської областей; Г. М. Сімкіну, В. С. Фрідману та О. М. Цвєлиху за участь у обговоренні результатів досліджень.

Слід також відмітити, що карпатський і правобережний діалекти мають дещо більшу варіабельність кількості строф (без урахування вставкових елементів, передрозчерків і розчерку) – від 2 до 5, у той час як на Лівобережжі вона становить лише 2-4 строфи. Така сама тенденція простежується і в кількості вставкових елементів (0-2 проти 0-1) і передрозчерків (0-2 проти 1-2).

Висновки

1. Карпатський діалект чітко відокремлений від рівнинних просторово і має суттєві відмінності у структурі пісні та наборі типів пісень.

2. Карпатський діалект має ознаки архаїчності – короткі пісні з простою структурою і малою кількістю фраз, своєрідну будову розчерків, серед яких переважають елементи-гармоніки, що мало розповсюджені в інших діалектах.

1. Ильичев В. Д. Лекции по биоакустике. – М.: МГУ, 1971. – 91 с.
2. Песенко Ю. А. Принципы и методы количественного анализа в фаунистических исследованиях. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
3. Симкин Г. Н. Типологическая организация и популяционный филогенез песни у птиц // Бюл. МОИП. Отд. биол. – 1983. – Т. 88, вып. 1. – С. 15-27.
4. Симкин Г. Н., Штейнбах М. В. Песня зяблика и вокальные микрогруппировки у птиц // Орнитология. – 1988. – Т. 23. – С. 175-182.
5. Щербак Н. Н. Зоогеографическое деление Украинской ССР // Вестн. зоол. – 1988. – № 3. – С. 22-31.
6. Яблоновська-Грищенко С. Д. Пісенні діалекти зяблика на території Лісової та Лісостепової зон України і Українських Карпат // Тези Міжнар. конфер. "Біологія XXI століття: теорія, практика, викладання", Черкаси, 1-4 квітня 2007 р. – К., 2007. – С. 269-270.
7. Яблоновська-Грищенко С. Д., Грищенко В. М. До питання стабільності територіальних комплексів типів пісень зяблика // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12, вип. 2. – С. 53-58.
8. Яблоновська-Грищенко С. Д., Грищенко В. М., Скільський І. В. Порівняння типів пісень зяблика (*Fringilla coelebs* L.) з парків м. Чернівці і м. Києва // Наук. вісник Чернівецького університету. Біологія. – 2006. – Т. 298. – С. 286-293.
9. Baptista L. F. Geographic variation in song and dialects of the puget sound White-crowned Sparrow // Condor. – 1977. – Vol. 79. – P. 856-870.
10. Slater P. J. B. Chaffinch song repertoires: Observations, experiments and a discussion of their significance // Z. Tierpsychol. – 1981. – Vol. 56. – P. 1-24.
11. Yablonovska-Grishchenko E. D. Semi-quantitative method of song similarity analysis on an example of Chaffinch songs in Ukraine // Беркут. – 2006. – Т. 15, вип. 1-2. – P. 197-203.

Отримано: 07 листопада 2007 р.

Прийнято до друку: 17 лютого 2007 р.